

Fitxa per la Nules-pèdia / Museu de memòria oral

Nom/Cognom	Joan Carles Usó Arnal
Data i lloc de naixement	Carrer Sant Blai, 1959
Títol	<i>Joan Carles Usó, els racons ocults de la història de Nules i Castelló (drogues, travestisme i maçoneria)</i>
Categories	Oficis, història, maçoneria, drogues, LGTBI, música
Data i lloc de l'entrevista	Dijous 4 de juny de 2020, ca l'entrevistat
Equip entrevistador	Etnograma (Laura Yustas, Nelo Vilar)
Enllaç entrevista completa	https://youtu.be/VpCYbAwDbBI
Enllaç extracte	https://youtu.be/MLn89C_0LZw
Pàgina web de l'entrevistat	https://juancarlosuso.wordpress.com

Joan Carles Usó és un historiador de referència a l'Estat espanyol per la seua recerca rigorosa i pel seu àmbit d'estudi: el espais 'undergrounds' de les drogues, la maçoneria o el món LGTBI, amb una mirada ampla i compromesa. Eixa mirada lúcida que nosaltres aprofitem per enfocar-la sobre la història recent de Nules, amb resultats fèrtils i sorprenents que aporten complexitat i riquesa al nostre relat de poble. Amb Joan Carles vam passar una bona vesprada xerrant amb ell i saquejant el seu sortit rebost d'infusions. Va ser un privilegi entrevistar a un gran historiador i a una excel·lent persona.

Sinopsi:

Joan Carles Usó (1959) historiador de Nules i actual bibliotecari de la biblioteca de Castelló ens explica alguns dels temes d'investigació a què s'ha dedicat en els últims anys: temes que no han estat molt estudiats o als que no s'ha fet massa cas al llarg de la història. Té nombrosos llibres publicats i ha treballat temàtiques tan diverses com la història de les drogues en Espanya, la maçoneria en Castelló, la repressió al col·lectiu

LGTBI o biografies de personatges clau en la faràndula i el travestisme durant la II República i el Franquisme.

Transcripció:

Sí, pues me diuen Joan Carles Usó Arnal i tinc seixanta anys, i vaig nèixer al carrer Sant Blai [risses], ara no sé si just dalt o baix d'on vivia el practicant José María Segura i la seua família. O siga sóc encara dels que naixien en casa, no vaig nèixer en hospitals ni en clíniques ni en res.

La teua família són de Nules, eren de Nules també.

No, mon pare i ma mare i els meus quatre avis són de Les Alqueries. Lo que passa es que mon pare ja... els meus avis paterns, els pares del meu pare tenien comerç de taronja, van tindre un comerç de taronja en Nules des de molts anys, i mon pare ja vivia en Nules de fadrí. Ma mare sí que se'n va vindre en casar-se amb mon pare.

Clar, Usó és molt de Les Alqueries.

Sí, sí. Però bueno, totalment vinculats a Nules. Mon pare va jugar en el Nules quantitat d'anys i tal. I els millors anys del Nules jugava de mig volant i això, sí [risses].

Teniu un malnom?

Bueno, ma mare, la família de ma mare en Les Alqueries són 'els Borrassos'. 'Borràs', 'Borrassos'. I mon pare jo crec que són o tenen dos malnoms o... per un costat 'Roc' i per l'altre 'Filets' me pareix.

Home, la família Filets, clar, mare meua, comerciants. (...) Tu no t'has dedicat a la taronja ni a la terra òbviament.

No. Bueno, a vore, jo he anat a collir a muntó anys i tal per guanyar-me algunes perretes mentres era estudiant i la veritat és que la terra sempre m'ha tirat molt, m'ha agradat molt, me pareix u dels treballs més nobles que existixen i a més dels més sans. Però per altres circumstàncies no m'he dedicat a la terra. No m'importaria, vull dir no és que li he fugit per (ser) un treball innoble. No, em pareix just tot el contrari.

Nosaltres volíem parlar amb tu entre altres coses perquè eres historiador i eres una persona coneguda a més a més en tot l'Estat... si no més.

En àmbits marginals, sí [risses].

Volíem preguntar-te un poc per això. Com se t'ocurrir tirar per eixa via, que a lo millor no sé... a lo millor no és fàcil per a un historiador, no sé si hi ha molt de material o no existeix o....

No, a vore, jo sempre que m'han preguntat per esta... molta gent s'ha interessat per esta faceta meua... Sempre ho explique... A vore, per a mi és algo inevitable, supose que haureu sentir parlar d'una metàfora, d'un exemple que se sòl ficar per explicar la física quàntica crec: que l'aleteig d'una papallona en el Japó produix un tornat en Oklahoma. Pues les persones en general, i els historiadors som persones, normalment en ixa trajectòria solem fixar-mos en el tornat, perquè és lo més espectacular, lo catastròfic, lo que produeix els morts, els desastres i tal, però jo no sé per què he tingut sempre una tendència a fixar-me en la papallona: per què estava en el Japó, com ixe aleteig ha arribar a produir... I això, clar, és lo que m'ha fet que me decantara per estes històries que en principi poden semblar marginals, però per a mi són les que m'interessen, les que contenen, sense les quals si no... si no saps de quina espècie era eixa papallona, per què estava en Japó i no en Birmània, i com ixe aleteig ha derivat en un tornat... difícilment podràs tindre una idea exacta de lo que produix eixe tornat. Vull dir, o pots tindre una idea molt distorsionada. I esta és l'explicació, no hi ha cap altra. És digam com una característica personal.

I hasta a on arriba? O siga, coneixem el teu treball en la història de les drogues per exemple i també el teu treball en temes de LGTBI, el llibre este fabulós *Orgullo travestido*, que és una maravilla, molt molt divertit.

No, bueno en realitat vaig començar un altre tema que no sé si el coneixereu vosaltres, la tesina de llicenciatura la vaig fer sobre la història de la maçoneria a la província de Castelló. Ixe va ser el primer tema raro [risses], el primer tema raro al que me vaig dedicar. I després de la història de la maçoneria, a la qual li vaig dedicar... bastants anys perquè després de fer la història de la maçoneria aquí a la província de Castelló me vaig posar a estudiar una Logia que té molta documentació que era la d'Alacant [5 min.]. I també vaig estudiar en lo que era *La Gaceta de Madrid*, lo que després seria el *Butlletí Oficial de l'Estat* totes les sentències i requisitòries del Tribunal Especial de la Repressió de la Maçoneria i el Comunisme, és a dir, també vaig fer estudis sobre la repressió maçònica. D'ahí vaig passar ja a l'estudi de la història de les drogues i després les últimes incursions que he fet ha sigut en el món LGTBI a través de les figures del transformiste Edmond de Bries i de la condessa Gloria Laguna. Però he de dir que jo no me considero un especialista LGTBI. Lo que passa és que estos dos personatges me'ls he trobat investigant les drogues i són d'estes coses que dius "ui, quin personatge més curiós, si algun dia tinc temps i trobe documentació estaria bé dedicar-li una biografia" i és lo que he fet. Però són dos personatges que me'ls he trobat gràcies a les meues investigacions en història de les drogues.

I el tema de la psicodèlia? El treball artístic...

Bueno, digam, la psicodèlia seria una... en tant en quant és la manifestació que es produeix en la ment com a conseqüència o com a efecte de la ingesta de les anomenades drogues psicodèliques: la LSD, Mescalina, Psilocibina, fins i tot l'Èxtasi i tal; seria digam una part de la història de les drogues. I en realitat això va donar lloc al segon llibre meu al *Spanish Trip*, que no va ser exactament un llibre per encàrrec però casi, perquè una gent que me va conèixer en Barcelona me va dir, "escolta, ara que t'hem conegut veiem que tu te decantes un poc per este tipus de substàncies i tal, per què no desenvolupes més esta part de la història que és ben bonica i tot això", i de fet ara mateix estic fent, m'heu pillat fent una revisió, correcció i ampliació del *Spanish Trip* perquè vaig a traure una segona edició. Perquè clar, el vaig traure en l'any 2000, han passat ja vint anys, han passat moltes coses en eixos vint anys, molt interessants i m'han oferit fer una segona edició que en principi no la traurem en paper, la traurem només digital, però ja del *Spanish Trip* digam revisat, corregit i augmentat.

Què maravilla. Bueno, llegint els teus textos en general és bastant flipant la quantitat de fonts... D'on les traus perquè a vegades són coses també un poc marginals.

Bueno, un poc és la marca de la casa. Vull dir, además d'eixa explicació que us he fet al principi de per què m'interessen els temes considerats marginals... A mi m'interessa la història relacionada amb la investigació i en la investigació de fonts primàries. És a dir, no m'interessa tant la història reconstruïda a base de bibliografies. Entonces clar, si vols treballar amb fonts primàries has d'anar necessàriament a la hemeroteca i buscar dia per dia -com he fet durant molts anys, invertint el temps de les meues vacances per exemple- en arxius i hemeroteques. No sé si n'hi haurà... jo alguna vegada m'ho he pensat, hi haurà alguna persona en Espanya que haurà vist més diaris que jo? [risses]. Ho dubte, de veres sí. Ara des de fa uns anys la ventatja és que ho consulte tot per Internet. Ja saps que *ABC* està sencer, *La Vanguardia* està sencera, la Hemeroteca de Girona està sencera, la Hemeroteca Nacional cada vegada... i aleshores lo que abans feia

en hemeroteques pues ara ho faig des de casa, també en hemeroteques. Però sí, m'interessa la investigació, però a partir de fonts primàries, o siga parlar de segones no m'interessa.

Hem vist també que parlant de drogues la història de la prohibició és algo molt interessant. No sé si mos pots contar un poquet.

Bueno, clar, a mi en principi quan em vaig ficar en el tema de les drogues ho vaig fer influït per la lectura de la monumental *Història general de les drogues* d'Antonio Escotado. Me va deixar flipat. Jo quan ho vaig llegir era l'any 89. Me va agradar molt, dic, ixa obra, però jo em vaig quedar amb una miqueta de sospita, de que la cosa no estava clara, perquè tu te lliges la *Història general de les drogues* d'Escotado i sense dir-t'ho clarament te dona a entendre que la prohibició és una cosa d'Estats Units i que per la seua influència tota la comunitat internacional s'afegeix [10 min.]. Però jo això no ho vaig vore clar ja des del primer moment, perquè en el moment en què comença la prohibició en Estats Units que és 1914 el món no estava tan globalitzat com el coneixem, és a dir, eixa influència... immediata com per arrastrar a tota la comunitat internacional és difícil que existira. I, per un altra banda, Estats Units encara no era la superpotència planetària que seria després. És a dir, Estats Units en eixe moment té menos pes específic que França, que l'Imperi Britànic, que l'Imperi Austrohúngar, que Alemanya, fins i tot que Itàlia a lo millor. És a dir, és una potència ja important, però el gran pes decisiu l'adquirix després de la Segona Guerra Mundial. Aleshores jo em vaig preguntar... Una de les coses que me va agradar molt és que Escotado dona en ixe llibre les tres causes genèriques que determinen que triomfe un règim prohibicionista i les tres causes específiques en Estats Units. I aleshores jo dic, bueno, pues jo tinc que averiguar quines van ser les tres causes específiques que van concórrer aquí a l'Estat espanyol pa que això anara endavant. I ixe va ser el meu... ha sigut el meu horitzó durant trenta anys pràcticament hasta que he aplegat a esbrinar-ho al detall. I en realitat pues això, la primera ordre ministerial tirant-li mà al tema de les drogues és de març de 1918. Què va passar abans, pues lo decisiu van ser una sèrie de campanyes de premsa que es tradueix en una forta pressió mediàtica, cada vegà més forta, la primera és de 1915, la protagonitza un diari molt marginal d'esquerres que es deia *Germinal* i és una campanya que passa sense -un diari de Barcelona-, passa un poc sense pena ni glòria perquè ja te dic que el diari el llegien quatre i además en el Bàrrio Xino de Barcelona i fora. I además el periodista va ser poc cuco i la va cremar la campanya en una setmana a base d'article diari, deia "Los que envenenan" i tal. En l'any 17, és a dir, dos anys després -estem parlant si vos doneu cómpter dins de la primera guerra mundial, en els anys que... que Espanya no intervenix perquè és neutral- en l'any 17 es produïxen dos campanyes. Una altra en Barcelona, la protagonitza un diari que es diu *El Diluvio* i este ja no és un diari de *chicha y nabo* como el *Germinal*, este és el diari degà Republicà. És el antagonista de *La Vanguardia*, *La Vanguardia* és el diari de dretes, monàrquic i *El Diluvio* és el diari digam republicà, d'esquerres... i és el que se lligen en les perruqueries, en els tramvies, molts funcionaris, fins i tot molts obrers també... i esta campanya ja no passa tan desapercebuda pel tipus de diari i perquè además el periodista que la fa ja no la crema en una setmana sinó que fa article setmanal, amb lo qual se perllonga més en el temps. Coincidint amb esta campanya, en San Sebastián, en Donostia, mor un conde en un cabaret per una sobredosi de cocaïna, cocaïna i alcohol, i això provoca una campanya coral de tota la premsa donostiarra que además té reflexe en tota la premsa

genèrica de l'Estat. Vull dir, la recull també *ABC*, *El Sol de Madrid*, etcètera, etcètera, etcètera. Per què?, perquè en eixe moment San Sebastián és la "corte de verano", és a dir, el rei Alfons XIII i la reina Maria Cristina estan estiuejant a docents metres d'on està el cabaret on la palma el conde Villanueva de Soto. Clar, esta campanya i la de *El Diluvio* ja són més potents, ja creen més estat d'opinió i tal. I la definitiva és en febrer del 18 quan -en víspera d'eleccions generals- la premsa de Madrid, és a dir, ja la de la capital: *El Sol*, *La Acción*... Una sèrie de diaris, en primera plana, en grans titulars: "Madrid se envenena y el gobierno se inhibe". Eixe és el titular, per exemple, del diari *El Sol*. Suposa ja tal pressió que el govern se veu obligat a intervindre. Que, a vore, la intervenció no deriva en prohibició lògicament i immediatament, sinó que aquelles substàncies que fins aquell moment s'havien venut en totes les farmàcies, eren de venda lliure, a partir d'ixe moment el govern exigix recepta mèdica obligatòria. Ixe és el primer pas que es dona, després ja poc a poc anirà la cosa endurin-se hasta que apleguem a un estat ja de prohibició total [15 min.].

Hasta ara mateix.

Sí, sí.

Ha eixit en premsa, pareix ser que van tancar a Albert Tio, que és un dels que anava per davant en l'associació de cànnabis de Catalunya, d'Espanya, li demanen cinc anys.

Sí, lamentablement no... No hem millorat en esta qüestió. Jo, a vore, jo moltes vegades quan ha sortit a debat el tema d'un possible referèndum la pregunta que tindriem que fer-nos no és "drogas sí, drogas no, drogas legals o ilegals", sinó qui preferim que les controle i distribuisca: els metges i els farmacèutics com era abans de 1918 o els policies i els criminals com ha sigut després? És a dir, unes substàncies, uns productes, que abans eres controlats pels metges i distribuïts pels farmacèutics ara estan controlats i descontrolats per la policia i distribuïts per criminals. Vull dir, és que no n'hi ha color entre una cosa i l'altra [risses].

Un altre tema que has tractat molt bonic i que nosaltres hem pogut treballar una miqueta és el tema de *El Abstemio* de la Liga Antialcohólica, en Artana, Eslida i d'allí al resto d'Espanya. No sé si ens pots contar un poquet.

Bueno, vaig tocar el tema perquè la col·lecció -bueno no completa, crec que li falten un número o dos del final-, la col·lecció completa de [El Abstemio](#) està en l'arxiu de Castelló. Aleshores com jo treballo en la biblioteca municipal pues un dia revisant arxius o mirant no sé què dic, "què és açò de *El Abstemio*?", no ho coneixia. Vaig parlar amb l'arxivera que és la meua jefa immediata i además és amiga ja perquè duem tants anys treballant junts... i li vaig preguntar. I diu, "ah, sí, què no ho saps?" Dic, bueno, vull vore-ho. "Clar". El vaig vore, me'l vaig mirar de cabo a rabo i vaig fer un articulet, crec recordar que pal butlletí de l'Ateneu de Castelló i bueno, jo vaig ser el primer sorprès de l'existència de... que bueno, vosaltres coneixereu la història. La Liga Antialcohólica Española i la seu la té en Artana, com és açò? Entonces és perquè els enginyers, els tècnics qualificats, els propietaris de les...

Els propietaris de les mines de mercuri.

Efectivament. Eren tots anglesos i estaven ubicats ahí. I bueno, la veritat és que vaig fer un treball breu, digam, però que després s'ha reproduït en algun llibre dels meus, en *Píldoras de realidad*, i bueno, que li tinc molt d'apreci a la investigació aquesta i és una cosa que sempre que parle d'ella i alguna vegada... l'altre dia vaig fer una classe, una vídeo classe, sóc professor d'un màster de drogodependències de la Universitat de

Barcelona i sempre els hi pose una... en totes les imatges que pose sempre fique una de *El Abstemio* i la gent clar se queda molt estranyà perquè entre altres coses la gent sap lo de la prohibició de l'alcohol en Estats Units, però se pensa que és una excentricitat nord-americana quan en realitat van haver prohibicions no només en Estats Units sinó en Suïssa, per exemple, va estar prohibida l'absenta, va haver alguna prohibició en algun *Land* alemany i en algun país escandinau. No a nivell, no amb la magnitud de la prohibició de l'alcohol en Estats Units, però sí prohibicions per dir-ho d'alguna manera "sectorials", que afectaven a determinats licors de determinades graduacions, absentes i coses i d'eixes. I a qui va haver pues un intent, vull dir, este, que lògicament no va fructificar. Tan divertit com *El Abstemio* és llegir els articles que escrivien els contemporanis un poc rient-se de les pretensions, "què vol aquesta gent" i tal [risses]. En Tales que van inaugurar el primer bar sense begudes alcohòliques.

Un metge que era d'Artana, que estava en la Liga Antialcohólica. És una història simpàtica.

Sí, és una història divertida i tal. Bueno que també además una cosa important és que - almenys en eixe moment- en Espanya lo que més se beu són begudes de fermentació, no de destil·lació, açò és una cosa també que molta gent no té en compte a l'hora de valorar estos episodis prohibicionistes i és que tots els països a on d'alguna manera van dur la prohibició, eixa aspiració prohibicionista es va materialitzar en llei en països on se bevia begudes de destil·lació i ací al beure's begudes de fermentació [20 min.], que en molts casos ja sabeu que inclús entre els naturistes i tal ha hagut molts debats de si hi ha que considerar-les part de l'alimentació, és a dir, com a begudes de... la cervesa i el vi n'hi ha que considerar-les aliments i no begudes alcohòliques.

Bueno, durant molts anys pareix ser que el tema de les drogues i tal està associat a certa esquerra a lo millor, o a un món que vol canviar les coses. Arriba un cert moment, no sé, em fa la impressió a mi, que açò canvia totalment. Bueno, no sé si totalment. Que totes eixes... eixa força que estirava, bueno, ens hem individualitzat o s'ha individualitzat moltíssim i ara pues forma part d'un món neoliberal, ho dic pensant en Antonio Escotado mateix que es va tirar un poc pues a les polítiques neoliberals.

Però això el que, digam... l'afirmació de que l'esquerra ha sigut més tolerant en les drogues... això n'hi hauria que matisar-ho. L'esquerra anarquista, l'esquerra comunista no. El comunisme sempre ha vist l'ebrietat i sobretot en vehicles distintes de l'alcohol com algo contrari a les exigències crítiques de la raó. Vull dir, sempre ha condemnat... Marx, Engels ja condemnen, quan parlen de les guerres de l'opi condemnen als anglesos pel tràfic que fan de opi, però també condemnen en la mateixa contundència al "suïcida xino", diuen. En totes les intervencions de La Internacional també n'hi han intervencions contra l'alcohol i això, és a dir ací lo que passa és que al coincidir durant molt de temps, digam, la prohibició de les drogues amb el Franquisme va haver una identificació d'ixa prohibició amb el Franquisme i, per tant, almenys en la primera Transició va haver una reivindicació, dins de tot el pac de reivindicacions de llibertat va entrar ixa també. Però això... bueno, és veritat que n'hi havia algun partit també de signe comunista com la Liga Comunista Revolucionaria que va ser la primera en convocar fumades de porros reivindicatives i tal, però en general ixa esquerra digam tolerant en les drogues ha estat l'esquerra diguem-ne llibertària. Que en realitat entre el món llibertari i el món liberal tampoc no n'hi han tantes diferències. Però digam l'esquerra ortodoxa i comunista no les he vistes mai, o siga ha sigut sempre tan

prohibicionista. De fet me remitisc a ixe primer diari o ixos dos primers diaris que protagonitzen les campanyes: *Germinal* és un diari d'extrema esquerra -de la època- i *El Diluvio* és un diari republicà i per tant considerat d'esquerra. Vull dir que la esquerra no ha sigut molt tolerant en les (drogues), ni ho és.

Bueno igual per ahí entra també el tema de totes estes teories conspiranòiques, per exemple tot el tema de la droga en el País Basc, que tu publiques *¿Nos matan con heroína?* i més que has escrit tu. Que continua viu el debat encara a uns nivells que... tu comparteixes algú, jo l'he seguit i és impressionant.

Bueno, la gent pues a vore [risses]... Com explique açò. Jo crec en el consum conscient de drogues, és a dir, a lo millor n'hi ha gent que no creu en el consum conscient, però jo crec en el consum conscient. Crec que en el consum conscient i no només en el consum conscient, sinó en el consum no problemàtic. De sempre mos han parlat del consum problemàtic de drogues, però per cada persona que consumix drogues i això li crea problemes a d'ella i li crea problemes a la societat... no sé les persones que poden haver que prenguen drogues i no creen problemes. Entonces clar, estem parlant d'una cosa distorsionada, és a dir, és com si jutjàrem el clero només pels pederastes, o jutjàrem el clero només pels que pengen els hàbits [25 min.]. Vull dir, tindriem una idea dels capellans i les monges absurda. Amb les drogues passa açò, hem concentrat l'atenció, els mitjans de comunicació, en els consums problemàtics i a partir d'ahí pues tot és un problema. Açò mos du a lo següent, és a dir, si tu partixes del fet de que n'hi ha un consum conscient, què més dóna qui te venga les drogues. És a dir, me té igual si me les ven el farmacèutic, la policia camella o me les deixen els Reis Mags. Vull dir si és que les estic prenent perquè vull. Aleshores tot açò és un muntatge teòric al final per a culpabilitzar en este cas a l'Estat espanyol o en altres casos a l'Estat italià o a la CIA o al FBI o a l'enemic que tu tingues en el teu cap, però que realment a lo que respon és la idea que qui diu això no creu en el consum responsable. Perquè si tu realment creus en un consum responsable què més dóna qui te les venga o qui te les done? No té cap importància. Bueno, jo en el cas... el meu llibre no parla únicament del cas basc, era inevitable parlar del cas basc perquè és dels que més s'ha parlat, però també he tocat el tema del moviment llibertari, que també s'ha dit que el moviment llibertari ací se'l va carregar la heroïna, se'l va carregar la policia repartint-la pels ateneus i tal, el cas de Les Panteres Negres, el món del hipisme en general també. Eixe és un discurs que pots escoltar perfectament en Estats Units: "buah, hubiéramos cambiado el mundo, pero nos envenenaron con heroína". Com si la gent no tinguera capacitat de decisió, és a dir a l'hora de prendre lo que siga. I la veritat és que vaig fer este llibre un poc com una... com faig la major part de les coses, en realitat són divertiments per a mi i jo vaig ser el primer sorprès de la pols que va alçar i que continua generant, este matí mateixa me tornaven a passar... bueno i això m'ha generat a mi a nivell personal una autèntica persecució per part de dos o tres bojos per Internet, sí, sí. O siga una autèntica persecució vull dir [risses]. Però bueno el fanatisme és aixina, vull dir no pots fer una altra cosa. A vore jo lo que passa és que és un tema que jo... visc molt el tema quan l'investigue, realment ja quan l'escriu ja és un fàstig per a mi. O siga quan realment estic menjant fetget és quan l'estic investigant, ja una vegada l'escriu i molt més després... ja me cansa, estic en una altra història i parlar de coses passades ja me... Però sí, és curiós, és un tema que concita moltes passions. Bueno clar i al final va morir tanta gent i va haver tantes famílies afectades que, claro, si reivindiques el consum responsable estàs traslladant un poc la responsabilitat a ixa gent i clar això és molt

dolorós d'admetre. És a dir, vam ser uns inconscients? Bueno, pues vam ser uns inconscients. Pues vale. Però hi ha que admitir-ho i avant. De totes formes ací n'hi ha moltes interpretacions, perquè jo tinc un amic i jo açò clar ho he estat debatint a tots els nivells amb molta gent, perquè hi ha una qüestió que vosaltres sabeu o deveu saber que és que en qualsevol cas que s'investigue hi ha tres nivells: u és el de la sospita, un altre és el de la certesa i un altre és el de les proves. En el cas este de que va haver digam un plan orquestrat per part de l'Estat per a enverinar a la joventut més combativa via heroïna evidentment hi ha una sospita o n'hi ha moltes sospites; no sé si algú tindrà alguna certesa, però proves des de luego no se n'ha presentat cap. Amb la qual cosa... seguir insistint en el particular és un poc de bojos, però... [30 min.]

Altra cosa que mos preguntàvem és... realment no és tan diferent l'ús recreatiu de les drogues de l'ús recreatiu que s'ha fet tota la vida i continua fent-se i és legal de l'alcohol per exemple, en quantitats enormes i tot tipus d'alcohol. Alcohòlics ha hagut tota la vida, no és tan diferent.

No, ni tan diferent de l'ús que fa la gent dels parcs temàtics. Quan tu te tires per la muntanya russa el teu cos està segregant una sèrie d'endorfines que a lo millor fumant-te un porro o fent-te una ratlla de coca no les segregues. Vull dir no sé què dir-te, el que una persona opte per fumar-se un porro o per anar a la muntanya russa a mi és una cosa que me resulta indiferent. Vull dir, que està en el lliure albedriu de cada u, fes el que vulgues.

Crec que te vaig comentar, no sé si podries fer un exercici de traslladar totes estes coses a l'àmbit concret de la nostra comarca i del nostre poble, de Nules i companyia. No sé si tota la historització que has fet fora l'has vist dins d'alguna manera: com han arribat les drogues, quin ús se n'ha fet...

Bueno a vore és que jo els meus estudis històrics se remonten al segle XIX, jo lo que he vist en Nules ho he vist des de que tinc ús de raó. A vore, el consum diguem massiu - per dir-ho d'alguna manera- massiu de drogues, fonamentalment haixix, és una cosa que arriba en la segona meitat dels 70. També n'hi ha un consum en eixos anys bastant important d'amfetamines -de farmàcia, eh?- i després ja entren altres coses, la LSD, els secants, el àcid, després el èxtasi. Me consta que ha hagut algo de consum d'heroïna en Nules, però no és un lloc que ha destacat perquè s'han vist xeringues pel carrer mai ni res. Tot i que és cert que això va ser un dels estímuls per a què me dedicara al tema... va ser el famós bando contra les drogues que va traure el alcalde Vicent Martínez Lucas. No ho sabeu això?

No ho sabem, no.

Ah, pues jo vos ho explique. Això va ser, no sé, jo crec que pèssimament assessorat, este home va traure un bando contra el consum i la tenència de drogues il·lícites jo diria que en gener del 89. I dic que pèssimament assessorat perquè no va ser el primer alcalde... va ser dels primers, però no va ser el primer. Açò ja ho havien fet abans el alcalde de Toledo en l'any 88 i en el 88-89 l'alcalde de El Ferrol del Caudillo. Els tres alcaldes, junt amb Vicent Martínez Lucas, de Alianza Popular en aquell moment -o ja era el Partit Popular, no ho sé, no ho recorde. Bueno, dóna igual-. I la veritat és que bueno això després va derivar en un... Jo recorde que vaig escriure un article en premsa en *El Mediterráneo* un poc en plan descollonant-me del bando este i tal, quan, per exemple, estem parlant d'una època que Sant Vicent se celebrava amb una borratxera col·lectiva impressionant. Pues això, prenent-m'ho a rissa "a què drogues se refereix el senyor alcalde, tal vegà estiga parlant del dia de Sant Vicent" i tal. Es va

muntar una polèmica i tal. Lo cert és que a partir d'estos tres ajuntaments, del de Toledo, el de El Ferrol del Caudillo i Nules, després va haver una espècie de "febra de bàndols" i quantitat de pobles es van agafar a fer lo mateix. Es copiaven uns dels altres, vull dir el de Nules no va ser original, era exactament igual que, en els mateixos termes, que havia tret Ferrol i Toledo. Entonces va haver una sèrie de bàndols d'ajuntaments, tot el món se pegava per traure el seu bàndol i això ho va tallar el mateix govern traent la llei Corcuera, la llei de protecció de seguretat ciutadana en el 92. Va dir, bueno, la manera de parar a tots estos baines dels ajuntaments és traure una llei diguent això a nivell estatal **[35 min.]**, i era pues això, sancionant en principi la tenència il·lícita de drogues i el consum en vies públiques. Açò va ser una cosa bastant lamentable perquè la gent ho justificava d'una manera absolutament covard -la gent me referisc a les autoritats- en el tema de les xeringues abandonades i tal, però és que en Nules no es va vore mai cap xeringa. I després el cent per cent de les multes se les ha endut gent que fumava porros. Vull dir, què m'estàs contant, i justificant en el consum intravenós d'heroïna una cosa que després utilitzaràs pa castigar als xavalets que estan fumant-se uns porrets allí en la plaça. I esta és la història del famós bàndol.

Què curiós.

No vos l'havia contat ningú.

No, no, no ho sabíem això.

La gent tendeix a oblidar estes coses, aixina sobre tot (les que) alcen ampolles, però jaestic jo pa recordar-ho [risses].

Lo que sí que hi havia, per lo que mos has contat, és una certa cultura juvenil que traïa el cap d'un Nules o d'una societat més antiga i per exemple se feien uns concerts de rock super interessants, durant tres anys en principi seguits.

[Podeu trobar més informació sobre els festivals de rock a Nules en este article del nostre entrevistat: <http://lwsn.net/article/historia-de-los-festivales-de-rock-en-nules>]

Bueno en principi va haver... Tot va començar en l'any 76 i jo crec que el motiu va ser una cosa com de carambola. Crec, eh, crec recordar que la Caixa celebrava un aniversari: 75 anys, 125 anys... 50 anys, el que siga, entonces algú va tindre la idea de dir "bueno, pues donem uns diners ahí als jòvens perquè facen lo que vulguen", o "donem" o "correm en les despeses" i tal. No sé això qui li va... "fem un concert de rock!" Això, tot n'hi ha que dir que nosaltres vam anar només un any per detrás dels famosos Canet Rock, vull dir el primer Canet Rock va ser el 75. Entonces la gent que ja havíem estat vam dir "pues fem un concert de rock". Vam fer un concert -si no recorde mal- amb quatre grups, amb *Música Urbana*, *Blay Trítono*, *Oriol Tramvia* -que eren de Barcelona eixos tres grups- i *Cotó-en-pèl* que venien de València. Això va ser en la Terrassa Emo en el 76. Per a sorpresa dels que ho vam organitzar no se va perdre diners, és a dir, la Caixa que va dir "nosaltres correm en els..." no van perdre diners. Entonces la gent es va llançar i va dir "bueno, pues açò hi ha que fer-ho l'any que ve", però què... I se va fer el segon any, el 77, *9 hores de rock*, amb Pau Riba, *Companyia Elèctrica Dharma*, *Aquelarre*, *Coz*, *Asfalto*, és a dir... I es va traure diners, se van guanyar dos-centes mil pessetes de la època. I això va ser ja lo que... va morir d'èxit perquè en l'any 78 ja se van fer dos. Es va partir el grup d'amics que organitzava, volia entrar cada vegada més gent i tal, i es van fer dos. Uno en Nules i un altre en València en el camp del "Santiago Enguix" i això va coincidir també amb que... de fet veus el cartell ja de l'any 76 i 77 tenen una coherència, veus els grups i veus una coherència, però en el 78 veus que allò ja és un desmadre, perquè hi ha grups de la onda laietana

com la *Mirasol-Colores* i n'hi ha grups com *La Morgue* que era el primer grup de punk que va haver en València, és a dir que ja era un batiburrillo... ja era una cosa que... I vam palmar pasta en els dos festivals, tant en el de Nules com en el València i tal, però després va quedar ixé esperit ahí i se van organitzar actuacions. Ja no grans festivals buscant un cartell molt ampli i moltes hores, però de repent Ramoncín amb uns teloners, en el Estany tres o quatre grupets... bueno. I això va durar... *Bloque* també va vindre que era un grup de Santander que feia un grup progressiu molt interessant. I ja te dic Ramoncín amb *Vidre, la Orquestina Turia...* Va vindre molta gent, però pròpiament festivals festivals festivals van ser tres: el del 76, el del 77, els dos del 78; i després ja en el 79, 80 i això actuacions soltes, digam de un grup i uns teloners i tal. Tot va ser en la terrassa d'estudi de la Emo i també va haver algo a l'Estany [40 min.]. Però també jo recorde una actuació per exemple de *La Morgue* en Don Boli i tal. Sí, sí. I després va seguir també en el Nou Bast però això ja va ser una altra època, van vindre *Inhumanos* i tal, però ja era una altra història. Els anys potents van ser del 76 al 78.

I d'ací del terreno recordes si hi havia grups, no sé si de Nules per exemple.

Sí, de Nules estan els [Spirits](#). Bueno als *Spirits* tindrieu que entrevistar-los.

Absolutament.

A Benjamín... bueno, Sansonet ha mort ja, però teniu a Benjamín Lengua [Adsuara] i [Vicente] Franc [Aladi]. A més els *Spirits* va ser un grup molt important de Nules durant molts anys. Pep Pérez també va tocar la bateria amb ells, lo que passa que Pep Pérez viu a València, però a Benjamín Lengua i Franc viuen en Nules i heu d'entrevistar-los. *Spirits* no va tocar, no estaven en la onda dels festivals que fèiem nosaltres, però *Spirits* va ser un... Bueno, jo no sé tampoc si heu entrevistat... bueno, clar, ha faltat també, Miguel Tel. A Miguel Tel vau arribar a...

No, no hem arribat a entrevistar-ho. Sí, vamos, el personatge el conec, però va faltar abans. Però sí, jo el coneixia.

Pues estava esta gent. Vull dir estos van ser anteriors, Miguel Tel, Silvino... com li deien a este altre que tocava la guitarra...? I els *Spirits* van ser a muntó anys, lo que passa és que els *Spirits* era més música de ball, pa festes, berbena i tal i això, però en aquells festivals per exemple de Nules... en el segon any mos se va oferir un grup d'ací de Castelló que es dia *Boira* que jo encara el altre dia vaig saludar al cantant, a Eduardo Paterna que encara va per ahí i tal. I bueno, i tu me parlaves d'un grup d'Artana que va tocar.

Sí, Black Swan. Igual era el tercer any quan va anar Leño i va Anar Ñu. I ells conserven un cartell.

Pues és que eixe va ser el tercer any, en el 78 quan es vam partir i es van fer els dos festivals jo vaig anar al de València, però no al que es va fer en Nules, per qüestions d'afinitats en la gent que es va barallar en aquell moment i això.

Era un grup interessant.

No, no si a vore...

Bastant ambiciós i interessant.

El nivell musical de la Comunitat valenciana, vull dir que això està reconegut a nivell de bandes, és fabulós. Però jo crec que ja des de fa anys per exemple a nivell de Jazz estem a l'altura de Catalunya, o siga el nivell tècnic dels *jazzman* del País Valencià és molt potent. Ací sempre hem destacat pel tema de la festa en totes les seues vessants [risses], cap problema en això.

Antes mos contaves que havien espais per a joves molt interessants, parlaves del Nou Bast i tal. No sé si ens podries contar un poc més.

Bueno, realment en Nules va haver uns anys que va ser molt potent, vull dir la gent vivia molt al carrer i en la mar, pues... primer el Bast que era una caseta de les de primera línia, el sòtano d'una caseta de primera línia era el Bast, després es va fer Don Boli, que va tindre bolera una època i després el Nou Bast, però el més històric de tots va ser el Bacus, perquè el Bacus va ser tot. El Bacus va ser tablao flamenco... però tablao flamenco quan no n'hi havia cap lloc entre València i Benicàssim. Vull dir, el Bacus funcionava i no n'hi havia res entre Benicàssim i València. Va funcionar com a discoteca, el va tindre Jesús, Jesús Pitarch que el coneixereu a muntó anys també.

Jesús el del Bong. Tenim que entrevistar-lo també.

Jesús el del Bong. Bueno, pa mi és Jesús el del Bacus [45 min.]. A vore jo vaig treballar de cambrer amb Jesús durant... Bueno, jo també vaig treballar en el Bong, en el Bong poble, en el primer Bong, que va haver vàrios. Però jo vaig treballar en el Bacus i pa mi la època dourada... Primer ja te dic, va arribar a ser tablao flamenco i discoteca quan el duien els germans Absuara que eren els propietaris del local, però per a mi la època daurada va ser la època en què el va tindre Jesús i després quan el va tindre Javi Hueso. Parle de finals dels 80 principis dels 90. Eixa època la Mar de Nules era de no creure-s'ho. És a dir, u que veja ara i pogueres compara-ho ara en aquella època... estem parlant del mateix poble? I en el poble també, en el poble va haver un bar que també el va tindre Jesús en el carrer Major que es deia el 17 perquè era el carrer Major 17. El 17 va ser una institució, durant anys va ser tota una institució.

I obria tots els dies, en hivern, tots els dies.

Sí, sí, sí. Amb la seua taula de billar corresponent, amb els seus pimballs i, bueno, jo em vaig obrir la vida en el 17, pa mi el 17 ho és tot [risses].

Em sona que en algun dels teus textos parles o anomenes temes d'etnobotànica.

Etnobotànica. Sí, ho faig molt de passada perquè jo sóc historiador, vull dir que jo de farmacologia etnobotànica i tal...

No sé si tota esta zona: Plana Baixa, Serra Espadà...; si ahí hi ha alguna cosa d'interés.

A nivell psicoactiu?

Sí.

Home la famosa... lo que passa és que la gent li diu la Burundanga, però la Burundanga no és més que la *Datura Estramoni*, que són eixes campanes blanques que n'hi ha tot arreu. Pues ahí tens a punta pala. Vull dir *Datura Estramoni* pues n'hi ha a punta pala. Lo que passa que pues això la gent no li fa cas. Jo tampoc aconsellaria a ningú que prenguera ni per provar. I després en el castell de Peníscola em sona haver vist alguna mata de *Beleño* que no sé com se diu en valencià [*jusquiam negre, herba queixalera o gotets (Hyoscyamus niger)*]. I per supost açò a sigut terra de Cànem de tota la vida. I ho segueix sent lo que passa és que ara clandestinament.

Sí, va desaparèixer com a fibra vegetal per altres coses.

Sí, històricament ací lo que se treballava era el Cànem buscant... per això tenia poca psicoactivitat el cànem que es conreava aquí, perquè lo que es buscava era la fibra, és a dir, que fora una planta ben fibrosa i tampoc se feia selecció entre mascles i femelles, però sí va ser molt important durant molts anys. De fet aquí en Castelló tenim el Or dels corders i la Llotja del Cànem que era a on se subhastava i a on se filava el cànem i tal. Va ser molt important la indústria del cànem per a fer sobretot espartenyas de cànem que, segons diuen els entesos, són molt millors que les d'espart, que les

d'espart te deixaven la planta del peu en carn viva, però les de cànem són a muntó més delicades.

Les cordes de cànem eren molt bones i eren més suaus que les d'espart.

Sí, sí. Sí, bé és una indústria que jo crec que va tindre èpoques millors, pitjors, però jo crec que el colp de gràcia va ser quan la navegació va deixar de fer-se a vela i [va començar] a fer-se a vapor. Això va ser lo que va enfonsar la indústria del cànem.

Volíem preguntar-te un parell de cosetes més.

El que vulgues.

El tema de la maçoneria és molt interessant. En Nules hi havia alguna gent, en Artana també n'hi havia. Pots explicar... jo no sé si la gent sap exactament què era o què feien perquè no està molt clar. En fi, per a molta gent no està molt clar.

Sí. La maçoneria en principi és una associació filantròpica, molta gent la descriu com una societat secreta: no ho és. És una societat "discreta" [50 min.], és a dir, la prohibició és de... si jo sé que vosaltres sou maçons dir que vosaltres sou maçons, però jo sempre puc dir que jo sóc maçó. I de fet n'hi ha gent que ho diu. Lo que no està... lo que està prohibit és senyalar a un altre "germà" com a maçó, però el presentar-te tu com a maçó no n'hi ha cap (problema). I de fet hi ha gent que ho ha fet sempre, vull dir, i té símbols maçònics en la seua casa o en el seu cotxe o açò. Lo que passa és que la història de la maçoneria en l'Estat espanyol ha estat molt condicionada per les persecucions que ha sofert. Que molta gent té en el cap la de Franco, però no ha sigut ni la única ni la més forta. Vull dir, Ferran VII ja va perseguir molt durament a la maçoneria, i després per suposat Franco i tal. Eixa super discreció se va convertir casi en clandestina davant d'estes persecucions, però en principi és una societat filantròpica no adscrita a una ideologia política concreta, però sí que ha defensat sempre la idea de la llibertat, la idea de la fraternitat, la idea de la igualtat, molt vinculada al republicanisme, va treballar molt per la consecució de que es feren cementeris civils. Una associació ací en l'Estat espanyol molt anticlerical, no antireligiosa però sí anticlerical. Contrària a la gran influència del clero sobre la societat en general i en particular sobre les dones via confessionari i això. I bo, la veritat és que... una societat d'autoajuda també entre els maçons. I ja te dic jo la veritat és que al final me va decebre. Jo li vaig dedicar... jo me vaig ficar en esta investigació perquè vaig descobrir que a la biblioteca on jo treballava -quan encara no treballava i estaven ordenant-la i tal- va aparèixer una revista maçònica que es deia *La Razón* i això a la que aleshores era la bibliotecària i a mi i als que ho vam vore ens va parèixer que havíem descobert el Dorado. Després resulta que no, que una ciutat com Cádiz va tindre centenars de publicacions maçòniques. És a dir no era... Bueno, a vore, pa ser una població petita -estem parlant de 1889/1890- no deixa de ser una singularitat que en Castelló n'hi haguera. En eixe moment en Castelló n'hi havien cent lògies i lo més important en la història de la maçoneria ací en Castelló és que es va celebrar un juí en l'Audiència Provincial en el qual la maçoneria lo que perseguia era... es va querellar la maçoneria contra dos capellans de aquí de Castelló per lo que havien escrit contra la maçoneria. Però ahí darrere lo que n'hi havia era un intent de la maçoneria de conseguir un reconeixement legal i social. I en certa mesura ho van conseguir perquè el juí va ser molt mediàtic, van vindre periodistes de tota Europa, de tota Espanya i això. Lo que passa és que la maçoneria aquí en Castelló, la maçoneria en tot l'Estat espanyol, va patir una greu crisi finisecular coincidint amb la pèrdua de les colònies, de Cuba i Filipines, perquè molts sectors van acusar a la maçoneria d'haver propiciat la

pèrdua de les colònies, d'haver-se aliat amb els independentistes tant en Filipines com en Cuba. Això la maçoneria de Castelló no ho va superar. Tant és així que en el segle XX ja no hi ha cap lògia en Castelló, però en Nules va haver una... la cèl·lula maçònica digam més coneguda és la lògia. La lògia crec que el requisit mínim és 7 maçons i un d'ells mestre maçó. Però si no s'arriba a eixa quantitat, no arribem a 7, però sí que n'hi ha un mestre se pot constituir una cèl·lula inferior que és coneguda com "triángulo". Entonces en Nules va haver un triángulo masónico que es deia La Montaña i va ser un dels pocs establiments maçònics que va haver durant el segle XX. En el segle XX com ja dic la maçoneria de la capital no conseguix superar ixa crisi finisecular i tota la maçoneria està en pobles [55 min.]. Està el triangle de Nules en el qual hi ha algun membre d'Artana, n'hi ha algun membre de Moncofa, de Borriana i de Nules. Després n'hi ha una lògia durant la dictadura de Primo de Rivera en Vila-real i tinc notícies de que n'hi ha una altra en Torreblanca, però notícies molt vagues. Però vamos, la època daurada de la maçoneria en Castelló és de 1880 a 1895, que ací en Castelló pues ja te dic, va haver 7 lògies, dos capítuls -que són cèl·lules diguem superiors, de més entitat que la lògia-, bueno, van tindre eixa revista... És molt curiós si aneu al cementeri civil d'ací de Castelló veureu làpides maçòniques. N'hi ha vàries làpides maçòniques molt boniques i a més és molt raro perquè Franco entre altres coses va ordenar la destrucció dels símbols maçònics i és dels pocs cementeris... Hi ha algun cementeri en Espanya que conserva alguna i Castelló és u d'ells. [Podeu llegir més extensament la investigació de Joan Carles sobre la maçoneria en Castelló en este enllaç:

<https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/1071102.pdf>

Un altre tema que mos interessa, com que tu has treballat un poc el tema LGTBI, també subcultures underground i tal, no sé si -supose que sí- t'hauràs parat a pensar en tot el moviment que havia en Nules, Borriana... de persones homosexuals que vivien molt obertament, que ballaven i se llogaven en pobles del voltant a vegades arriscant-se moltíssim.

Sí, ja te dic que jo vaig treballar en el Bacus que en aquells anys tenia fama de "bar de maricons" directament. I molta gent además es va estranyar quan jo vaig començar a treballar allí, "què fas allí" i tal. A vore, jo particularment sempre he considerat l'homosexualisme una opció tan vàlida com l'heterosexualisme, però per això que dies jo crec que en general en l'Estat espanyol ha hagut molta tolerància amb l'homosexualitat en les perifèries. En la Espanya mesetària ja no, però vull dir eixa tolerància de la qual m'estaves parlant, imagine que te referies al Titi, a la Giorgia, tota esta gent que actuava en espectacles, aquí en Castelló Pepa Wells que encara actua i tal. En Andalusia tenim tres quarts del mateix, vull dir en Andalusia la tolerància amb eixe homosexualisme més o menys larvat, més o menys manifest és enorme. I l'altre dia per exemple un amic me va enviar documentació d'una intervenció del governador civil en Santander en l'any 41 tancant un bar a on feien actuacions de travestisme. En l'any 41!, dos anys després d'acabar la guerra civil. I en Barcelona a on ha hagut una cultura travesti molt important en els anys 30 existien llocs com El Sacristà i La Criolla, on el plat fort... La Criolla digam que tolerava als travestis, però El Sacristà el seu plat fort de l'espectacle era "Seis travestis, seis". Això clar, lògicament després es talla, però per exemple en el Copacabana de Barcelona en l'any 62 ja torna a haver actuacions de travestis, en l'any 62. I després del Copacabana va estar el Gambrinus - parle en Franquisme, durant el Franquisme- i bueno, pues el Gambrinus era el típico puesto, el típico lloc que quan algú veia que anava a vindre la policia apretaven un botó,

s'encenia una llum roja, la gent -com ademés són molt hàbils travestint-se- el vestit de dona se convertia en un vestit d'home i aquí no passa nada. Sí, però hi ha una cosa molt curiosa en el Estat espanyol, i és que en el codi penal espanyol no existix el delictes de sodomia. **[60 min.]**. Dic que no existix en contraposició a altres països, per exemple en Anglaterra existix, en Alemanya existix i aquí no existix per influència del codi penal francès. A vore, això no vol dir que... No estem parlant de ara, estem parlant de temps arrere. Això no vol dir que no n'hi haguera una persecució de... és a dir, ací existien els delictes de "escándalo público y contra las buenas costumbres", que era una manera de... Però el de sodomia no. Amb la qual cosa és cert que per exemple aquí, tot açò s'ha reavivat molt. Franco en la llei de Perillositat social, la llei de 'Vagos y maleantes', un dels estats de perillositat social i que se perseguia era la homosexualitat i és calcula que en quaranta anys de Franquisme és possible que unes cinc mil persones xafaren la presó per açò. Però clar, en Anglaterra estem parlant de huitanta-cinc mil persones, i en Alemanya no les han pogudes ni contar, en la mateixa època sense ser dictadures. I això, és a dir, no ha sido un país... sobre haver una societat homòfoba i haver agressions homòfobes i en determinades èpoques haver una persecució oberta... el Estat espanyol ha sigut un lloc bastant tolerant, és lo mateix que en Itàlia o almenys Itàlia de Roma cap al sud. Per exemple en el segle XIX i principis del segle XX Nàpols i Sicília és a on se'n van tots els homosexuals anglesos i alemanys que tenen possibles, perquè en Alemanya per exemple acaba instituint-se una indústria de l'extorsió perquè segons el codi penal alemany el delictes no és el acte de sodomia, és que tu sigues homosexual, basta que ú te denúncie per a que la llei, el pes de la llei, caiga sobre tu. Entonces molta gent, a més gent amb pasta, es va vore sotmesa a grans extorsions de xulos, de gent que de lo que vivia era d'això. Se van registrar molts suïcidis en Alemanya, estan contant encara els suïcidis que es van produir d'homosexuals deguts a les pressions socials. I molts pegaven pues això, se n'anaven a Sicília, a Nàpols, a la Itàlia pobra a on podien digam donar renda solta a les seues tendències sexuals sense tindre ningun problema.

I les dones? On estaven les lesbianes?

Amb les dones passa una cosa molt curiosa i és que com les dones són invisibles les lesbianes són invisibles. Entonces les dones per exemple jo no sé si has sentit la expressió *matrimonio bostoniano*.

Sí, dos dones que vivien juntes.

Las bostonianas és això, entonces eren dos amigues, dos xiques que després eren dos dones, que després eren dos abueletes que es volien a muntó i vivien juntes i ningú és preocupava. A més com la dona se suposava que no tenia una sexualitat activa no n'hi havia cap sospita ni cap persecució ni res. A vore, en el franquisme n'hi ha algun cas perquè efectivament hi ha una persecució perquè n'hi ha gent que... per exemple parle en la època de la República, Lucia Sazatornil i la seua parella Ami Barroso eren dones que no se tallaven de besar-se en el carrer i això clar, això després ja se convertix en un impossible. Però jo per exemple no m'he trobat -no dic que no n'hi haga, és possible que hi haga algun cas- però tots els casos que m'he trobat de gent empresonada per aplicació de la legislació de "vagos y maleantes" o de la llei "de perillositat social" són homosexuals homes, homosexuals dones no me n'he trobat cap. Des de luego era a muntó més fàcil ser lesbiana que ser homosexual.

Bueno, si trobaves con quién sí, però si no tenien espais per a lligar tenia que ser a muntó difícil.

No, a vore, jo m'he trobat... existien estos llocs... però clar, estem parlant de Barcelona i en la República [65 min.]. Llocs com La Criolla o El Sacristà que allí igual eren tolerant amb els travestis i tal, però amb les lesbianes també. Però les dones que sempre han sigut més discretes, han tingut llocs per exemple pues moltes van aprofitar la infraestructura del Liceu femení, saps que es va muntar el Liceu femení en Madrid i després en Barcelona, que en principi era una associació feminista sense massa estridències, algunes digam van aprofitar la cobertura del Liceu femení pa muntar el seu tabernacle sàfic. Després me consta també, però clar, estem parlant de dos-tres anys, mentre Gabriela Mistral va ser cònsul de Xile aquí a l'Estat espanyol que va ser de l'any 33 al 35 o per ahí, el consulat de Xile va funcionar també com un lloc d'encontre, de cites i tal i això. I un quartet o un palco del Teatre Espanyol de Madrid me pareix també. Estem parlant de llocs aixina... tenies que viure en un lloc con Madrid o Barcelona i ser coneixedor.

Jo he sentit parlar de llibreries, en Madrid per exemple. No sé si per Castelló també funcionaven les llibreries.

Bueno, per allí deien allò de "eres librera", era una forma de... Sí, bueno, la gent recorria a tot este tipo de subterfugis pa poder entrar en contacte. Però després, o siga molta gent per exemple parla -i li han fet homenatge- al primer garito de lesbianes, a un que van montar en la Transició en Barcelona que ara mateixa no recorde el nom. La memòria... Veus, ara em ve el nom del guitarra dels *Spirits*: Arista, que no sé si viu o no. Arista. I d'ací a dos hores em vindrà el nom del garito este... [Daniel's!](#) És possible. És possible que siga Daniel's. Bueno i a la propietària de Daniel's li van fer un homenatge. El homenatge era perquè era el primer garito de lesbianes. No, el primer garito de lesbianes ja va existir en el any... el van muntar en l'any 68 una francesa [Mayte Ducoup] en Torremolinos i es dia el [Pourquoi pas?](#) Sí, Torremolinos va ser un lloc de, per exemple de... és que sobre el Franquisme s'està donant una visió estos últims anys molt distorsionada, però molt distorsionada, absolutament distorsionada. El Franquisme efectivament va ser una dictadura, però va tindre les seues esquerdes, les seues esclatxes i tal. I molt vinculades al tema del turisme, és a dir tenen que entrar divises conforme siga. Torremolinos va ser un d'estos llocs, de fet en Torremolinos n'hi ha, si entreu i mireu en qualsevol pàgina web una història de Torremolinos, n'hi ha un abans i un després [d'una gran redada que va haver en juny del 71](#), que va anar dirigida també contra consumidors de drogues i venedors de drogues, però fonamentalment contra gais i lesbianes. Van anar trenta letxeres i se van endur a tres-centes persones, la majoria estrangers -tot n'hi ha que dir-ho- i estrangeres, però bueno en aquell Torremolinos digam des de l'any 65 a l'any 71 allò era... Sodoma i Gomorra. A vore, Sodoma i Gomorra... és vivia un nivell de llibertat que no se tenia en Anglaterra, és a dir, la gent d'Anglaterra -la gent amb pasta- venia a estiuejar i montaven garitos i tal en Torremolinos perquè n'hi havia més persecució a la dissidència sexual en Anglaterra que aquí. El primer hotel tolerant amb els homosexuals en Sitges jo crec que el van muntar en el any... 52 o cinquanta... A vore, no veies cap bandera arcoiris ni cap lletrero que diga "bienvenidos mariquitas" ni res d'això, però ja en el boca a boca això se sabia i va ser el... Sí, en el any cinquanta algo, 56 de repent, 54... Ja va funcionar el primer hotel tolerant amb parelles homosexuals.

Supose que hi haurà treballs, no sé si tants, sobre estes estètiques absolutament underground del mariquita...

Kitsch? [70 min.]

Ultra kitsch, que fan copla que encara existix i existix en Nules. Suppose que hi haurà explicacions...

Jo diria que sí, no les conec perquè ja te dic com jo lo que treballe és amb fons primàries no me... Però sí, suppose que sí. Ademés esta estètica, que ja no sorgix en el Franquisme perquè Miguel de Molina ja [anava] amb estos volants, amb les mànegues i tal, però pensa -i això jo ho he vist-, curiosament he trobat un parell de casos o tres, travestis, o siga transformistes, gent que actua vestida de dona en la República que després en el Franquisme seguix actuant. Per exemple Narci, que ademés curiosament era gitano. Clar, en el Franquisme no pots eixir de dona -un home-; què és lo més aproximat?, pues estos pantalons acampanats que segons com te poses no saps i és un pantaló o una falta, estos volants tan exagerats, està híper-magnificació de lo antimasculí, per dir-ho d'alguna manera, és lo més aproximat. Jo l'altre dia veia una foto de Carmen de Mairena quan era Antonio de Mairena encara, no era Carmen, i el vestit és un vestit... Lo que tu no saps si és d'home o és de dona, és una cosa llarguíssima amb una capa i tot pedreria i brocats i lluentors i tal. Vull dir són coses... Durant molts anys jo entenc que se veuen abocats a jugar el paper de l'ambigüitat, tot i que a muntó gent li agrà jugar eixe paper també. "No vaig a deixar-te clar què sóc". Bé, me pareix una cosa divertida.